

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Олена ГРЕБЕНЮК (Кіровоград)

Зроблена спроба здійснити аналіз сучасних досліджень діяльності Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки на предмет повноти вивчення цього періоду української історії.

Ключові слова: Рада Народних Міністрів, Українська Народна Республіка, уряд В. Голубовича, Українська революція, сучасні наукові розвідки.

Сделана попытка осуществить анализ современных исследований деятельности Совета Народных Министров Украинской Народной Республики на предмет полноты изучения этого периода украинской истории.

Ключевые слова: Совет Народных Министров, Украинская Народная Республика, правительство В. Голубовича, Украинская революция, современные научные разработки.

The attempt to analyze the current research activities of the Council of Ministers of the Ukrainian People's Republic in terms of completeness of the study of this period of Ukrainian history is carried out.

Key words: Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic, the government V. Golubovicha, Ukrainian revolution, modern scientific research, failures and the positive results of government V. Golubovicha.

Після проголошення незалежності України новітня вітчизняна історіографія відтворює та аналізує основні події доби Центральної Ради на основі опрацювання архівних матеріалів відкритих спецфондів, що є характерною рисою сучасних досліджень. Вивчення національно-визвольних змагань доби Української Центральної Ради (далі – УЦР) українськими істориками здійснюється досить активно. З цієї проблематики захищено більше 250-и кандидатських та докторських дисертацій. Аналізуючи зазначені наукові розвідки, ми вважаємо за доцільне виокремити, по-перше, узагальнюючі праці, у яких містяться методологічні критерії до вивчення зазначеної проблематики; по-друге, ті, які є дослідженнями безпосередньо процесу створення та формування складів РНМ, спроб реалізації задекларованої політики. Зазначимо, що аналіз земельного питання в сучасній вітчизняній історіографії потребує окремого історіографічного аналізу.

Вагомими, узагальнюючими комплексними дослідженнями історії Української революції є праці В. Солдатенка. Висвітлюючи діяльність УЦР та здебільшого Генерального Секретаріату, він характеризує обставини, за яких був усунутий уряд В. Винниченка; суперечності між лідерами Української Центральної Ради В. Винниченком та С. Петлюрою, проблемні аспекти українізації армії; суть січневої кризи в керівництві УНР; умови підписання договору між Українською Народною Республікою (далі – УНР) та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною; коментує березневу урядову кризу та протистояння УЦР союзу правих сил на кінець квітня 1918 р. [1; 2].

Одним із перших проблематику Української революції почав вивчати В. Верстюк, у працях якого знаходимо загальну характеристику причин та умов Української революції, об'єктивний аналіз універсалів Центральної Ради, чіткий хронологічний виклад подій і фактів та ін. [3, 4, 5]. Спільна праця В. Верстюка та В. Солдатенка “Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920)” на широкій документальній основі (використані та проаналізовані праці учасників і діячів Української революції, тогочасна періодика, архівні матеріали) відтворює революційні події 1917 – 1920-х рр. У ній розкрито національно-державотворчі тенденції на українській території в контексті розвитку російської революції, установлення державної самостійності в Україні, партійно-політичну

боротьбу за вибір перспектив її розвитку, причини, що призвели до завершення Української революції [6].

Окремо виділимо довідник В. Верстюка та Т. Осташко “Діячі Української Центральної Ради” [7] та словник-довідник “Українське державотворення”, більшість статей якого укладено за авторством О. Мироненка [8]. У першому із них знаходимо значний біографічний матеріал щодо діяльності учасників Української революції, зокрема УЦР, Генерального Секретаріату, РНМ; наведено списки їхніх членів, складена хронологія найважливіших подій; словник-довідник аналізує діяльність генеральних секретарств (народних міністерств); підкреслює послідовність політики під час зміни складу уряду, наводить його персоніфікацію.

Зазначена проблематика ґрунтовно розглядається І. Лебедевою, О. Кудлай, П. Гай-Нижником, але не повністю й не у всіх напрямках. Комплексне спеціальне висвітлення в історичній літературі діяльності РНМ УНР відсутнє. У кандидатській дисертації І. Лебедевої “Створення уряду Української Народної Республіки і формування системи виконавчої влади (червень 1917 р. – квітень 1918 р.)” висвітлюється організація діяльності РНМ у січні – квітні 1918 р., формування урядової структури, вирішення урядом питань забезпечення своєї діяльності, досліджена структура органів вищої та центральної виконавчої влади, формування системи місцевих органів державного управління, діяльність уряду УНР зі створення органів місцевої адміністрації та самоврядування, політика уряду УНР щодо формування системи органів управління економікою та контрольно-ревізійних установ. Значну увагу І. Лебедева приділяє політичним суперечностям в УПСР, УСДРП, УПСФ з приводу формування РНМ. Автор виділяє три етапи функціонування уряду за часів УЦР. Третій етап розпочинається із створення РНМ. Але не всі аспекти урядової діяльності нею розкриті, зокрема, не висвітлена діяльність РНМ під час перебування у другій половині січня 1918 р. в Києві, в евакуаційний період, реалізація урядом декларації від 24 березня 1918 р. [9].

О. Кудлай дослідила проблеми створення й діяльності декількох міністерств – внутрішніх справ, міжнародних справ, земельного міністерства. Історія зазначених міністерств вивчається нею хронологічно послідовно з моменту створення відповідних генеральних секретарств та разом з аналізом діяльності їхньої політики. Більша увага зосереджується на проблемах забезпечення функціонування та реалізації Генеральним Секретаріатом задекларованої політики, діяльність РНМ висвітлюється недостатньо для уявлення повної картини її роботи.

П. Гай-Нижник досліджує діяльність РНМ УНР у загальному контексті перебігу подій часів УНР і ЗУНР [10] та в окремій праці розглядає формування центральних і місцевих органів виконавчої влади за доби Центральної Ради. Аналізуючи становище урядової влади з 11 січня по 29 квітня 1918 р., він пише, що саме цей період “характеризується спробами уряду пристосувати систему центральних органів до потреб суверенної держави” [11, с. 240]. РНМ УНР, як і Генеральний Секретаріат, підкреслює автор, частину своїх повноважень делегувала виділеним із її складу профільним комітетам; на той час кожне міністерство вже мало свою власну канцелярію, поділялося на департаменти й відділи. Аналізуючи спогади С. Шелухіна, В. Вернадського, М. Шаповала, П. Гай-Нижник приходить до висновку про недоліки у кадровому забезпеченні урядових структур, пов’язані із тим, що від державної служби усувалися кваліфіковані, але “соціалістично несвідомі” урядовці. Серед основних недоліків діяльності РНМ УНР П. Гай-Нижник відзначає: відсутність державного бюджету та фінансового забезпечення уряду, ефективної виконавчої системи на місцях та виконавчої вертикалі. На його переконання, Уряд УНР вважав можливим “пристосувати до нових умов місцеві органи, які діяли в Росії після Лютневої революції” [11, с. 259], а саме, органи місцевого самоврядування, земства, земельні та продовольчі комітети. Але й зазначені органи, і створена нова губерньська та повітова влада (комісари) не стали ефективною виконавчою системою влади. До дієвих здобутків функціонування уряду В. Голубовича П. Гай-Нижником віднесено впровадження українського діловодства, закладення основ вітчизняної державної організації й формування та становлення інституту державної виконавчої служби в Україні сучасного зразка.

Волинський період у діяльності державних інституцій УНР розглядається О. Дем’янюком. Він пояснює від’їзд українських державних органів влади із Києва у зв’язку з неможливістю його захисту від більшовицьких військ, аналізує урядову роботу в

Житомирі. Але висвітлена вона тільки частково, в основному розкривається перерозподіл обов'язків між членами РНМ, підготовка відозви РНМ, прийняття рішення про опублікування законів, підготовка законопроектів про випуск грошової одиниці, прийняття циркуляру РНМ про впровадження української мови в діяльності місцевих органів влади [12]. О. Дем'янюком показані лише окремі зміни соціально-економічного і суспільно-політичного характеру у Волинській губернії в період присутності на цій території німецьких військ у 1918 р. [13, с. 27]. Повний аналіз діяльності РНМ в евакуаційний період відсутній.

Досить широко розглядається українськими істориками військове будівництво в добу УЦР, виходячи з того, що одним із основних чинників, який привів до падіння української влади, була її неспроможність відстояти свою державу через відсутність дієздатної національної армії. Прорахунки, недоліки, проблеми в цій сфері, допущені РНМ, допомагають нам зрозуміти праці, у яких аналізується зазначена політика за часів Генерального Секретаріату. Це наукові розвідки В. Лободаєва [14], Я. Тинченка [15], З. Стефаніва [16], О. Удовиченка [17] та інших науковців.

Найгрунтовніший виклад будівництва української армії РНМ ми зустрічаємо в працях В. Слюсаренка [18] та В. Голубка [19]. Останнім розглядається військове будівництво в Україні доби УЦР та розбудова Української регулярної армії Народним військовим міністерством УНР протягом березня – квітня 1918 р. В. Голубко вважає, що уряд УНР “беззастережно став на шлях розбудови регулярної армії”, цьому сприяла позиція голови Центральної Ради М. Грушевського, військового міністра РНМ О. Жуковського. В Україні відбулася докорінна переорієнтація військової політики на користь розбудови боєздатної регулярної армії [19]. Діяльність УНР із створення власних збройних сил у грудні 1917 р. до квітня 1918 р. досліджується П. Ткачуком, який називає наступні найважливіші причини краху військової політики української влади: відсутність чітко розробленого плану створення національних збройних сил, випадки прямого заперечення їхньої необхідності Україні; брак практичного досвіду у військовому будівництві, гостра нестача вищих офіцерських кадрів української національності [20, с. 61].

В. Слюсаренко досліджує біографію народного міністра військових справ О. Жуковського та розкриває його діяльність у зазначеній сфері. Ним аналізується програма створення Української регулярної національної армії за урядовою декларацією від 24 березня 1918 р. та її впровадження, у тому числі – реорганізація Військового міністерства, Генштабу Армії УНР [18]. Становлення контррозвідки УНР вивчається В. Сідаком [21].

Окремі аспекти формування українських збройних сил у полі зору В. Лободаєва, Г. Савченка. Так, В. Лободаєвим та Г. Савченком досліджується діяльність загонів українського Вільного козацтва в лютому-квітні 1918 р. Науковці розкривають наявність сил Вільного козацтва, їхню участь у звільненні території Катеринославщини від більшовицьких військ, процес розформування та ліквідації козацтва. На думку авторів, “бойова діяльність загонів Вільного козацтва гальмувала процес відновлення влади УНР у ході лютнево-березневого контрнаступу українсько-німецьких військ” [22]. Г. Савченком на основі використання широкого кола фактичного матеріалу висвітлюється перебіг військових дій у період Української революції [23].

Значною проблемою для УЦР та уряду в добу національно-визвольних змагань була відсутність взаємозв'язку із місцевими органами влади. Інформативний матеріал про місцеві органи влади, земельні комітети, їхні спроби реалізувати політичну лінію Української Центральної Ради та РНМ на Півдні України ми знаходимо в працях О. Господаренко. Нею висвітлюється, зокрема, господарська діяльність Миколаївської міської думи в період австро-німецького перебування на українській території, спроби розмежування народним міністерством земельних справ сфер компетенції між земельними комітетами і міським самоврядуванням, розвиток муніципального підприємництва [24; 25; 26]. Ця інформація допомагає нам з'ясувати комплексну картину перебігу подій та проблем тогочасного періоду у сфері налагодження відносин між центральною та місцевою владою.

В окремих наукових працях розглядаються різні напрямки діяльності РНМ УНР. Значна увага фахівцями приділяється дослідженню стосунків робітництва та УЦР. Одним із перших зазначену проблематику почали вивчати О. Реснт [27; 28] та Г. Кривоший [29]. Зокрема, Г. Кривоший зазначає, що внаслідок недостатньо виваженої робітничої політики УЦР частина робітників підтримала не українську владу, а більшовиків, політика яких

виключала існування суверенної української держави. Найбільш ґрунтовно спроби вирішення робітничого питання першою українською владою розкриті в дисертації та публікаціях Б. Андрусишина, котрий розглянув робітничу політику як складову соціальної політики, підкреслив її декларативний та непослідовний характер й відсутність ефективних заходів щодо її реалізації [30; 31].

Діяльність РНМ у період німецько-австрійського перебування на українській території розкривається в працях Р. Пирога, фрагментарно – І. Дацківом та Н. Кришиною, О. Гавриленком, І. Логвиненком. Зокрема, Р. Пиріг розглядає проблеми взаємостосунків між українською центральною владою та німецьким військовим командуванням весною 1918 р., ставлячи за мету реконструювати розвиток зазначених взаємин, висвітлити тогочасну політику УНР, проаналізувати чинники, які схилили німецьке військове командування до усунення УЦР [32, с. 49]. Вагомою для нашого дослідження є вказівка автора на відсутність до середини березня 1918 р. постійних робочих контактів української та німецької сторони, що затримувало переговорний процес; зосередження всієї повноти влади в Україні начальником німецького штабу генералом В. Гренером, повноважним представником МЗС Німеччини послом А. Муммом фон Шварценштейном, їхнє свавілля щодо проведення реквізицій майна й фуражу. РНМ, зазначається Р. Пирогом, неодноразово розглядала на своїх засіданнях інформацію про перебування та поведження іноземного війська в Україні, але досить пасивно, члени уряду В. Голубовича виявилися у цьому питанні “слабкими аналітиками”. На думку Р. Пирога, це зумовлювалося запрошенням іноземних військ українською стороною, не виробленням договірно-правових підстав їхнього перебування в Україні, з’ясуванням німецькою стороною безпорадності української влади [33].

Перебіг подій щодо запрошення в Україну військової допомоги з боку Четверного союзу (обговорення та дискусії на засіданнях РНМ, пропозиції М. Порша, генерального секретаря з військових справ, О. Жуковського, народного міністра військових справ), просування українською територією німецько-австрійських військ детально висвітлює І. Дацків [34].

Відзначимо, що в історичній та історико-правовій науці склалася двозначність щодо перебування німецько-австрійських військ в Україні у 1918 р. У роки радянської влади історики оцінювали перебування німецько-австрійських військ в Україні як її окупацію, сучасна історіографія зазначає на некоректність такої оцінки, німецько-австрійські війська перебували на території України на запрошення української влади, тому більш правильним є вказівка на присутність німецько-австрійських військ в Україні. А окупаційний режим був установлений із вторгненням більшовицьких військ.

До цього часу науковцями триває дискусія стосовно причин падіння УЦР та приходу до влади П. Скоропадського. Серед сучасних учених, які досліджують прорахунки й історичні уроки УЦР та її уряду у внутрішньополітичній та зовнішній діяльності, відзначимо В. Солдатенка, В. Верстюка, С. Кондратюка, Я. Грицака, П. Гай-Нижника, С. Горака, І. Гуцуляка, О. Гавриленка та І. Логвіненка, О. Яременко. Відзначимо особливі позиції фахівців з цього питання. Зокрема, В. Солдатенко досліджує недоліки у діяльності Української Центральної Ради в співвіднесенні до їхнього аналізу діями та лідерами Української революції [35, с. 434 – 442], В. Верстюк причини падіння української влади бачить у зростанні деструктивних суспільних настроїв [36, с. 13], С. Кондратюк розмежовує безпосередню причину поразки української влади та ряд загальних [37, с. 27], Я. Грицак зазначає на недозрілість національного визвольного руху в Україні [38, с. 264]. П. Гай-Нижник вважає за головну помилку узурпування влади соціалістичними представниками УНР [39, с. 133], Б. Андрушин указує на зовнішній фактор: УНР не змогла протистояти більш як мільйонній Червоній армії [40, с. 119], В. Кондратюк та С. Буравченкова відзначають зовнішній фактор, а саме, неспроможність УЦР та РНМ виконати зобов’язання перед країнами Четверного Союзу [41, с. 153]. Найповніше, на наш погляд, причини падіння української влади зазначають О. Гавриленко та І. Логвиненко, указуючи на комплекс причин, серед яких основні: відсутність боєздатних військових сил, дієздатного адміністративного апарату, постійні партійні суперечки між владними українськими партіями та їхніми лідерами, недостатня увага розв’язанню соціально-економічних проблем у державі [42, с. 2 – 10].

Отже, аналізуючи наукові розвідки українських фахівців діяльності уряду В. Голубовича, здійснені з часу проголошення незалежності України, зробимо наступні

висновки: основна увага науковців приділяється безпосередньо діяльності УЦР та Генерального Секретаріату. Події в Україні навесні 1918 р. висвітлені наступним чином: у більшості праць розкривається втручання німецьких військ у внутрішні справи України за уряду В.Голубовича; лише фрагментарно вказується на формування складів РНМ, її перебування в евакуації, діяльність у після евакуаційний період. Водночас, новітні історичні дослідження свідчать як про наявність проблем у формуванні складу українського уряду та забезпеченні діяльності у січні-квітні 1918 р., так і про окремі позитивні здобутки у військовому будівництві, розбудові фінансової системи держави, боротьбі із безробіттям тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки: у 4-х т.: Т. 2. Рік 1918 / В.Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2009.
2. Солдатенко В. Ф. Українська революція: Історичний нарис / В.Ф. Солдатенко. – К., 1999. – 976 с.
3. Верстюк В. Ф. Українська революція / В.Ф. Верстюк // Історія України: нове бачення: у 2-х т. – Т.2. – К.: Україна, 1996. – 494 с.
4. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада : навчальний посібник / В.Ф. Верстюк. – К., 1997. – 344 с.
5. Верстюк В. Ф. Українська революція: доба Центральної Ради / В.Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 65 – 78.
6. Верстюк В. Ф. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В.Ф. Верстюк, В.Ф. Солдатенко // Політична історія України ХХ століття: У 2-х т. – Т.2. – К., 2003. – 488 с.
7. Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник / В.Верстюк, Т. Осташко. – К., 1998. – 254 с.
8. Українське державотворення: не витребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О. М. МIRONENKA. – К.: Либідь, 1997. – 560 с.
9. Лебедева І. Створення уряду Української Народної Республіки і формування системи виконавчої влади (червень 1917 р. – квітень 1918р.): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Лебедева Ірина Миколаївна. – К., 2003. – 250 с.
10. Гай-Нижник П. П. УНР та ЗУНР. Становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.) / П.П. Гай-Нижник. – К., 2010. – 304 с.
11. Гай-Нижник П. П. Формування центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні за доби Центральної ради (1917 – 1918 рр.) / П.П. Гай-Нижник // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку “Рада”, 2009. – Вип. XXIV. – С. 229 – 270.
12. Дем’янюк О. Й. “Волинський” період у діяльності державних інституцій Української Народної республіки / О.Й. Дем’янюк // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 1. – С.62 – 67.
13. Дем’янюк О. Й. Волинська губернія в період присутності німецьких військ в Україні у 1918 році / О.Й. Дем’янюк // Військово-науковий вісник Академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. – 2009. – Вип. 12. – С. 27 – 41.
14. Лободаєв В. М. Українське вільне козацтво: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / В. М. Лободаєв. – К, 2001. – 18 с.
15. Тинченко Я. Перша українсько-російська війна (грудень 1917 – березень 1918) / Я. Тинченко. – Київ – Львів, 1996. – 371 с.
16. Стефанів З. Українські збройні сили 1917–1921 рр.: У 2 ч. / З. Стефанів – Мюнхен: Укр. комбатант, 1947. – Ч.1. Доба Центральної Ради й Гетьманату. – 118 с.
17. Удовіченко О.І. Україна у боротьбі за державність / О.І. Удовіченко. – Вінніпег, 1954. – 179 с.
18. Слюсаренко В. М. Військовий міністр Української Народної республіки 1918 р. Олександр Жуковський: маловідомі сторінки діяльності / В.М. Слюсаренко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2010. – № 4. – С.134 – 142.
19. Голубко В. Є. Військове будівництво в Україні періоду Центральної Ради: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / В. Є. Голубко. – Львів, 1998. – 34 с.
20. Ткачук П. П. Діяльність Української Народної Республіки зі створення власних збройних сил (грудень – квітень 1918 рр.) / П.П. Ткачук // Держава та армія. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2008. – С. 56 – 62.
21. Сідак В. Національні спецслужби в період Української революції. 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії) / В. Сідак. – К.: Альтернативи, 1998. – 320 с.

22. Лободаєв В. М. Діяльність загонів Вільного козацтва (лютий – квітень 1918 року) / В. М. Лободаєв, Г. П. Савченко // Воєнна історія. – 2008. – №1 (37). – С. 48 – 58.
23. Савченко В. А. Дванадцять війн за Україну / В. А. Савченко. – Харьков: Фолио, 2006. – 415 с.
24. Господаренко О. В. Діяльність місцевих органів влади і самоврядування на Півдні України у 1917–1920 рр. : соціально-економічний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О. В. Господаренко. – Донецьк, 2005. – 18 с.
25. Господаренко О. В. Муніципальна земельна власність на Півдні України (1917–1920 рр.) / О. В. Господаренко // Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили комплексу “Києво-Могилянська академія”. Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 26. – Вип. 13. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. – С. 57 – 62.
26. Господаренко О. В. Розвиток муніципального підприємництва на Півдні України в 1917 – 1920 роках / О. В. Господаренко // Наукові праці. Науковий журнал. Історія. – 2006. – Випуск 49. – С. 41 – 45.
27. Реєнт О. П. Робітництво України і Центральна Рада / О. П. Реєнт. – К., 1993. – 48 с.
28. Реєнт О. П. Українська революція і робітництво: соціально-політичні та економічні зміни 1917 – 1920 рр. / О. П. Реєнт – К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. – 265 с.
29. Кривоший Г. Ф. Етносоціальна база Української революції (березень 1917 – лютий 1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Г. Ф. Кривоший. – Запоріжжя, 1997. – 22 с.
30. Андрусишин Б. І. У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. / Б. І. Андрусишин – К., 1995. – 192 с.
31. Андрусишин Б. І. Робітнича політика українських урядів (1917–1920 рр.) : дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 / Андрусишин Богдан Іванович. – К., 1997. – 46 с.
32. Пиріг Р. Я. Центральна Рада й німецьке командування в Україні: проблеми взаємовідносин (лютий – квітень 1918 р.) / Р. Я. Пиріг // Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 47–63.
33. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Р. Я. Пиріг. – К., 2011. – 336 с.
34. Дацків І. Військова конвенція та її результати відповідно до Брестських угод 1918 р. / І. Дацків // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. – 2009. – Т. 19: Історичні науки. – С. 313 – 327.
35. Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917 – 1920 роки): логіка пізнання. Історичні епізоди. Ключові постаті / В. Ф. Солдатенко. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 566 с.
36. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада та її Універсали: Третій та Четвертий / В. Ф. Верстюк // Проблеми вивчення історії Української революції : зб. наук. ст. [відп. ред. В. Ф. Верстюк]. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – С. 3 – 14.
37. Кондратюк С. В. Державотворча діяльність української Центральної Ради / С. В. Кондратюк // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Випуск 378. – С. 22 – 28.
38. Грицак Я. Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації / Я. Грицак // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч. 2–3. – С. 254 – 269.
39. Гай-Нижник П. П. Державний переворот 29 квітня 1918 року: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським / П. П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2011. – № 4. – С. 132 – 134.
40. Андрусишин Б. Юридичні та фактичні підстави незалежності Української держави / Б. Андрусишин // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 4. – С. 114 – 122.
41. Кондратюк В. О. Українська революція: здобутки і втрати в державотворчих змаганнях (1917–1920 рр.) / В. О. Кондратюк, С. Б. Буравченкова. – К.: Стило, 1998. – 280 с.
42. Гавриленко О. А. Гетьманський переворот 1918 р.: причини і наслідки / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко // Актуальні проблеми юридичної науки у дослідженнях вчених: науково-практичний збірник. – К., 2000. – № 3. – С. 2 – 10.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гребенюк Олена Іванівна – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: історія України доби національно-визвольних змагань.